

MATEUSZ SMIESZEK

EMPOWERMENT OSÓB Z NIEPEŁNOSPRAWNOŚCIAMI W PERSPEKTYWIE ZMIAN SPOŁECZNO-TECHNOLOGICZNYCH JAKO NOWO WYŁANIAJĄCY SIĘ OBSZAR BADAWCZY

Pedagodzy dostrzegają potrzebę podkreślenia znaczenia empowermentu osób z niepełnosprawnościami. Empowerment odgrywa kluczową rolę w transformacyjnej zmianie jakości życia osób z niepełnosprawnościami, dążąc do uznania ich za pełnoprawnych obywateli (Sá-Fernandes i in., 2018, s. 259). Istotną rolę w empowermentcie odgrywa aktywność osób z niepełnosprawnościami mająca na celu zmianę ich niekorzystnej sytuacji. Wpływa to znacząco na kształt relacji z otoczeniem i może wzmacniać lub filtrować napływające informacje (Ossowski, 1979, s. 123–124). Laura Jurga (2017) wskazuje, że pomimo znaczących zmian w zakresie poprawy jakości życia osób z niepełnosprawnościami, skuteczność tych działań jest wciąż niezadowalająca (s. 105). Jak zauważa Barbara Gąciarz (2017), istotnym problemem jest pasywność polityki społecznej. Oznacza to brak spójności między deklarowanym zaangażowaniem instytucji w działania wspierające osoby z niepełnosprawnościami a faktycznie podejmowanymi działaniami. Ponadto działania na rzecz włączenia społecznego nie są odpowiednio zoperacjonalizowane w przepisach prawa i sposobach wydatkowania środków publicznych oraz nie są wyposażone we właściwe zasoby organizacyjne instytucji publicznych (Gąciarz, 2017, 115). Zrozumienie idei empowermentu w kontekście jakości życia osób z niepełnosprawnościami może umożliwić badaczom pełniejsze spojrzenie na szerokie spektrum koniecznych działań, jak również edukacyjnych, społecznych czy organizacyjnych w celu wzmacniania społecznej pozycji osób z niepełnosprawnościami.

Dr MATEUSZ SMIESZEK – Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, Wydział Filozofii i Nauk Społecznych, Instytut Nauk Pedagogicznych; adres do korespondencji: ul. Lwowska 1, 87-100 Toruń; e-mail: smieszek@umk.pl; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6058-4018>.

Artykuły są objęte licencją Creative Commons Uznanie autorstwa – Użycie niekomercyjne – Bez utworów zależnych 4.0 Międzynarodowe (CC BY-NC-ND 4.0)

W języku polskim nie ma dokładnego, bezpośredniego odpowiednika słowa „empowerment”. Aby przetłumaczyć tę frazę, należy poszukać bliskiego słowa, które łączy w sobie pojęcia „inkluzji”, „niezależności” i „self-adwokatury” („rzecznictwa własnego”). Słowo „inkluzja” w tym kontekście należy zdefiniować jako włączanie do społeczeństwa poprzez „stworzenie osobom zagrożonym wykluczeniem społecznym możliwości uzyskania szans i odpowiednich zasobów potrzebnych do pełnego uczestnictwa w życiu ekonomicznym, kulturalnym i społecznym” (Szatur-Jaworska, 2005, s. 63). Niezależność to indywidualne możliwości życiowe jednostki wyznaczane zarówno przez jej kompetencje oraz przez warunki, okoliczności zewnętrzne (Górnicka, 2018). „Self-adwokatura” zaś to zbiór określonych umiejętności, wiedzy oraz kompetencji mających istotne implikacje w sferze społecznego funkcjonowania osób z grup dotychczas marginalizowanych. Jak wskazuje Parchomiuk (2012), self-adwokatura to wszelkie aktywności podejmowane przez osoby lub grupy, aby móc mówić i podejmować działania we własnym imieniu, kształtować decyzje i sytuacje, które wpływają na ich życie oraz oddziałują na poziom ich niezależności. Empowerment jest często opisywany nie tylko jako proces, lecz także jako cel (Nachshen i Minnes, 2005). Empowerment definiowany jako proces dotyczy zwiększania osobistej, interpersonalnej lub politycznej władzy (Zimmerman, 2000). Empowerment kształtuje się w ramach interakcji i relacji, które umożliwiają rozwój osobisty konkretnej osoby (Sprague i Hayes, 2000, s. 671). Opisując empowerment, Jennifer Nachshen i Patricia Minnes (2005) oraz Marc Zimmerman (2000) wskazują również, że jest to umiejętność, która rozwija się poprzez wielowymiarowy proces społecznego uczenia się i oznacza uzyskanie kontroli nad własnym życiem poprzez zdobycie niezbędnej wiedzy i umiejętności w celu poprawy jakości życia. Empowerment jest istotnym elementem demokratyzacji społeczeństw „mającym na celu wzmocnienie praw jednostki w społeczeństwie, w którym oczekuje się, że obywatele będą wpływać na organizacje i instytucje sprawujące kontrolę nad ich życiem” (Cameron, 2018, s. 278). Empowerment można również postrzegać jako filozofię leżącą u podstaw działań społecznych. Można wyróżnić kilka czynników, które kształtują empowerment i dzielą się na wewnętrzne i zewnętrzne. Czynniki wewnętrzne ściśle odnoszą się do jednostki, w tym jej wysokiej samooceny lub właściwego postrzegania siebie. Czynniki zewnętrzne to przede wszystkim sieci społeczne i bezpieczeństwo ekonomiczne (Emmener, 1991). Maria Stojkow i Dorota Żuchowska (2018) wskazują na sieci rodzinne jako na istotny element kształtowania empowermentu. Za kluczową definicję empowermentu w kontekście praktyk wsparcia społecznego należy uznać definicję Barbary Solomon (1976):

[...] proces, w którym pracownik socjalny angażuje się w zestaw działań z klientem [...], które mają na celu zmniejszenie bezsilności, która została stworzona przez negatywne wartościowanie oparte na przynależności do stygmatyzowanej grupy (s. 19).

Chcąc uchwycić poszczególne elementy empowermentu, konieczne jest wskazanie na instytucjonalne i prawne aspekty tego zagadnienia. Coraz większe zrozumienie potrzeby empowermentu osób z niepełnosprawnościami przyczynia się do zmian politycznych oraz nowych rozwiązań prawnych. Dotyczy to zarówno organizacji na poziomie globalnym, jak i projektów tworzonych przez rządy krajowe oraz organizacje pozarządowe działające w poszczególnych państwach. Wskazując na organizacje globalne, chciałbym zwrócić uwagę m.in. na opracowaną przez Organizację Narodów Zjednoczonych Konwencję o prawach osób niepełnosprawnych z 2006 r., która podkreśla prawo osób z niepełnosprawnościami do pełnego i równego uczestnictwa w życiu społecznym (polski rząd podpisał konwencję 20 marca 2007 r., a ratyfikował 6 września 2012 r.). Kluczowe w kontekście rozwiązań prawnych dotyczących empowermentu są również programy tworzone przez Światową Organizację Zdrowia czy dyrektywy proponowane przez organy Unii Europejskiej (Bełza, 2021). Akty prawne, podejmujące tematykę niepełnosprawności, podkreślają potrzebę poprawy jakości życia osób z tej grupy społecznej poprzez wzmocnienie integracji i empowermentu. Dla przykładu, artykuł 23 Konwencji o prawach dziecka stanowi, że dziecku z niepełnosprawnością należy zapewnić warunki życia umożliwiające godne, niezależne i aktywne życie (Organizacja Narodów Zjednoczonych, 1989). ONZ podkreśla potrzebę szczególnego namysłu nad wzmacnianiem praw osób z niepełnosprawnościami. Jej regulacje mają na celu „promowanie, ochronę i zapewnienie pełnego i równego korzystania ze wszystkich praw człowieka i podstawowych wolności przez wszystkie osoby z niepełnosprawnościami oraz promowanie poszanowania ich przyrodzonej godności” (Christensen i in., 2014, s. 21).

W Polsce do aktów prawnych wzmacniających empowerment osób z niepełnosprawnościami w kontekście nowoczesnych technologii można zaliczyć Ustawę z dnia 19 lipca 2019 r. o zapewnieniu dostępności osobom ze szczególnymi potrzebami. Ten akt prawny zawiera regulacje dotyczące wzmocnienia pozycji osób z niepełnosprawnościami w ramach zwiększania dostępności i zapobiegania wykluczeniu cyfrowemu. Empowerment odgrywa również kluczową rolę w procesie „ułatwiania osobie dążenia do znaczących i zorientowanych na władzę celów oraz zdobywania wpływu w otoczeniu społecznym” (Sá-Fernandes i in., 2018, s. 260; tłum. własne¹). Aktywiści na całym świecie

¹ Wszystkie tłumaczenia, o ile nie zaznaczono inaczej, pochodzą od autora artykułu.

od lat podejmują kroki w celu podkreślenia praw osób z niepełnosprawnościami. Transformacja społecznej perspektywy w Polsce w kierunku społecznego modelu niepełnosprawności pozytywnie wpłynęła na zmiany związane z empowermentem. Działania polityczne, medialne lub społeczne umożliwiają osobom zagrożonym wykluczeniem społecznym przezwyciężenie ich statusu jako pozbawionych sprawczości (McLaughlin, 2016). Andrew Pulrang (2021) wskazuje na istotną zmianę w sytuacji osób z niepełnosprawnościami. W swoim artykule dla Forbesa autor zauważa, że osoby z niepełnosprawnościami mają obecnie wyższe oczekiwania i są mniej skłonne do kompromisów:

[...] konieczne i pozytywne dla osób z niepełnosprawnościami jest ponowne przeanalizowanie starych umów, które sprawdziły się przy ustalaniu podstawowych zasad praw osób z niepełnosprawnościami, ale które mogą być coraz bardziej nieaktualne (Pulrang, 2021).

Natomiast John Clarkson i Roger Coleman (2015) podkreślają, że działania organizacyjne powinny mieć na celu stworzenie otwartego społeczeństwa:

Konieczne jest zaprojektowanie świata, który najlepiej pasuje do różnorodności obecnej w populacji. Uznając, że projektowanie może odgrywać rolę umożliwiającą lub uniemożliwiającą, osiągalne staje się opracowanie strategii, które sprostają wyzwaniu projektowania dla całej populacji (Clarkson i Coleman, 2015, s. 236).

System wsparcia opiera się nie tylko na przepisach prawnych lub instytucjonalnych, lecz konieczne jest również tworzenie konkretnych programów i strategii działania oraz generowanie współpracy między osobami zaangażowanymi w ich wdrażanie (Gąciarz i in., 2014, s. 105). Aktywność jako element empowermentu jest kluczowa w kontekście funkcjonowania jednostki. Wenpin Tsai i Sumantra Ghosal (1998) podkreślają, że interakcje społeczne generują poczucie zaufania do społeczności i wzmocnienie wiarygodności.

1. TEORETYCZNE PODSTAWY EMPOWERMENTU OSÓB Z NIEPEŁNOSPRAWNOŚCIAMI

Podstawowe definicje empowermentu wskazują, że jest to proces dotyczący przypisywania siły, władzy i sprawczości jednostkom lub grupom społecznym (McLaughlin, 2016). W szerszym znaczeniu jest to proces stawania się znaczącym „aktorem społecznym, który może w pełni przyczynić się indywidualnie i zbiorowo do zmiany otaczającego świata” (Górska i Leek, 2017, s. 273).

Pożądanym rezultatem empowermentu jest to, że ludzie „mają możliwość przejęcia kontroli nad własnym życiem i wpływania na warunki życia i pracy” (Cameron, 2018, s. 280). Empowerment można analizować z perspektywy jednostki i grupy. Z perspektywy indywidualnej odnosi się do tego, jak dana osoba postrzega siebie, swoje umiejętności i swoje miejsce w przestrzeni społecznej. W znaczeniu grupowym empowerment wskazuje na dążenie do pokonywania barier w aktywności społecznej. Empowerment grupowy zakłada współpracę, zaangażowanie członków grupy we wspólne działanie (Górska i Leek, 2017). Empowerment czerpie z zasobu społecznego uczenia się, ponieważ społeczne uczenie się pozwala lepiej zrozumieć siebie, swoje zasoby oraz własny potencjał. Jest to zgodne z ideą konstruktywizmu w edukacji, która zakłada, że refleksja nad osobistym doświadczeniem jest doskonałym punktem wyjścia do zrozumienia świata (Bednarek i Lubina, 2008). Proces uczenia się odbywa się poprzez nieustanny dyskurs społeczny.

Empowerment jako proces rozpoczyna się od wyraźnego sprzeciwu jednostki lub grupy. Osoby z niepełnosprawnościami (i ich rodziny lub osoby wypowiadające się w ich imieniu) powinny być świadome otaczających je ograniczeń społecznych. Świadomość ta wynika ze zrozumienia kontekstu historycznego, społecznego i politycznego (Balcazar i Suarez-Balcazar, 2017). Podstawą są jednak doświadczenia życiowe, które wskazują na braki i ograniczenia wynikające z nieodpowiedniego funkcjonowania instytucji. Uświadomienie sobie potrzeby zmiany sytuacji życiowej prowadzi do podjęcia działań, w które osoby z niepełnosprawnościami angażują się na poziomie lokalnym. Dążą również do zmian w sferze prawnej i instytucjonalnej. Starają się ponadto zainteresować media kwestiami dotyczącymi niepełnosprawności. Obywatele powinni korzystać z prawa do wyrażania swoich potrzeb oraz uczestniczenia w życiu społecznym i politycznym. Równie ważne są kompetencje i umiejętności praktyczne związane z kontaktami interpersonalnymi, czy też korzystaniem ze sprzętu multimedialnego (Lister, 1997). Kolejnym elementem jest poczucie własnej wartości, poziom wiary w swoje możliwości i zdolność do zmiany *status quo* (Balcazar i Suarez-Balcazar, 2017). Właściwie wdrożona edukacja obywatelska, według Edwards Shilsa (2010), przyczynia się do tworzenia społeczeństwa obywatelskiego, tj. takiego, które charakteryzuje się wspólną, zbiorową samoświadomością poznawczą i normatywną (s. 513). Społeczeństwo obywatelskie pozwala na realizację idei empowermentu i wspólnoty. Umożliwia również realizację funkcji artikulacyjnych, w ramach której również osoby z grup marginalizowanych wyrażają siebie w przestrzeni publicznej (Shils, 2010). Dostęp do informacji, włączenie do uczestnictwa, zdolność do wzięcia odpowiedzialności za jakość

własnego życia i zdolności organizacyjne to kluczowe komponenty empowermentu (Zimmerman, 2000). Jak wskazali Fabricio Balcazar i Yolanda Suarez-Balcazar (2017), postrzeganie empowermentu przez konkretne osoby zależy od ich doświadczeń życiowych, kontekstu sytuacyjnego oraz barier przestrzennych lub czasowych. W literaturze specjalistycznej rozróżnia się również rodzaje empowermentu ze względu na określone obszary, takie jak empowerment społeczny, edukacyjny, ekonomiczny, polityczny i psychologiczny (Sá-Fernandes i in., 2018).

2. ZJAWISKA SPOŁECZNE OGRANICZAJĄCE EMPOWERMENT OSÓB Z NIEPEŁNOSPRAWNOŚCIAMI

Osoby z niepełnosprawnościami często mają trudności z angażowaniem się w działania społeczne. Wiele barier zakłóca wzmocnienie ich pozycji w kontekście uczestnictwa społecznego. Mogą one obejmować trudności społeczne, bariery architektoniczne, braki w zakresie transportu i przemieszczania się, nieodpowiednio przygotowany personel, bariery mentalne ze strony osób z niepełnosprawnościami i ich rodzin/opiekunów oraz przepisy prawne. Filippo Trevisan (2020) podkreśla, że „niższy poziom uczestnictwa osób z niepełnosprawnościami jest zarówno konsekwencją barier wykluczających, jak i źródłem dalszej marginalizacji politycznej” (s. 2). Zwłaszcza ograniczenia społeczne są istotne, ponieważ jest to obszar, w którym działanie jest trudne ze względu na potrzebę dekonstrukcji ustalonych wzorców zachowań oraz postrzegania osób z niepełnosprawnościami przez resztę społeczeństwa. Robert Schalock (1990) podkreśla, że osoby z grup zagrożonych wykluczeniem społecznym mogą charakteryzować się niskimi kompetencjami społecznymi, a negatywny wizerunek społeczny jednostki lub grupy społecznej może towarzyszyć niskim kompetencjom. Autor pisze o dwukierunkowej zależności, gdyż negatywne postrzeganie jednostki przez resztę społeczeństwa oznacza ograniczenie możliwości podnoszenia kompetencji społecznych obu stron (Schalock, 1990). Dlatego też wskazuje się na potrzebę poprawy wizerunku i zwiększenia kompetencji osób z grup zagrożonych wykluczeniem społecznym (Schalock, 1990). Niewłaściwe postawy mogą być również związane ze zjawiskiem ślepoty kulturowej (ang. *cultural blindness*), stawiającej w centrum jednostkę i grupę, do której dana osoba należy (Kalyanpur, 1998). Postawa ta charakteryzuje się obojętnością na potrzeby innych ludzi – ich sytuacje życiowe, perspektywy, myśli i pomysły są pomijane. Osoby przyjmujące tę postawę nie dostrzegają piękna w różnorodności.

Dla nich różnorodność jest niebezpieczna jako stan, który „rujnuje tradycyjny świat” (Kalyanpur, 1998). Wszystko to, co inne i niezrozumiałe, jest jednocześnie postrzegane jako niebezpieczne, zagrażające pewnemu porządkowi społecznemu. Warto podkreślić, że możemy być nieświadomi naszej postawy opartej na ślepotie kulturowej. Dlatego też istnieje „potrzeba zbadania i zidentyfikowania kulturowych podstaw własnej praktyki zawodowej w celu budowania prawdziwie opartych na współpracy relacji” (Kalyanpur, 1998, s. 318). Ślepotą kulturową może być postrzegana jako element etnocentryzmu lub relatywizmu kulturowego (Kalyanpur, 1998). Nieobecność osób z niepełnosprawnościami w przestrzeni publicznej i spychanie ich na margines społeczeństwa było przez wieki dominującą postawą w dyskursie na temat kluczowych kwestii społecznych. Postawa ta miała (i nadal ma) liczne konsekwencje polityczne, społeczne, edukacyjne i ekonomiczne (Kalyanpur, 1998). Brian Watermeyer (2017) pisze, co następuje:

[...] teoretyczne ujęcia nierówności społecznych różnią się w zależności od tego, w jaki sposób można osiągnąć pozytywną zmianę, począwszy od tych, które kładą nacisk na interwencję na poziomie politycznym i materialnym, a skończywszy na tych, które koncentrują się na kwestiach osobistych i psychologicznych (s. 143).

Z tego względu, myśląc o ślepotie kulturowej w kontekście empowermentu, badacze oraz osoby organizujące wsparcie powinni mieć na uwadze zapewnienie odpowiednich warunków dla osób z grup zagrożonych wykluczeniem społecznym. Aby empowerment osób z niepełnosprawnościami mógł w pełni zaistnieć w przestrzeni publicznej, konieczne jest stworzenie warunków sprzyjających humanizowanej opiece (ang. *humanized care*), która wpływa na postawy intelektualne, afektywne i moralne, co niekiedy wymaga dekonstrukcji własnych wzorców mentalnych, emocjonalnych, komunikacyjnych i behawioralnych w działaniach zdrowotnych, nadając szczególne znaczenie indywidualizacji podejścia do drugiej osoby (Salazar, 2018). Takie podejście w działaniach pomocowych opiera się na indywidualizmie w kształtowanych formach pomocy, dzięki czemu możliwe jest dotarcie do sedna trudności konkretnej osoby i zapewnienie odpowiedniego, dostosowanego do indywidualnych potrzeb wsparcia. Teoretycy zauważają jednak trudności w urzeczywistnianiu humanizowanego podejścia do opieki. Wynika to z oporu ze strony instytucji, a także niewystarczających kompetencji osób zaangażowanych we wspieranie osób zagrożonych wykluczeniem społecznym (Salazar, 2018). Aby empowerment zafunkcjonował, należy spełnić kilka warunków. Po pierwsze, konieczna jest zmiana publicznego postrzegania tego, czym jest wsparcie i opieka oraz wzmocnienie refleksyjnego

i samokrytycznego podejścia praktyków, edukatorów i badaczy do ich działań. Po drugie, trzeba zachować przejrzystości działań wspierających, które powinny opierać się na moralnym zobowiązaniu do ochrony godności drugiej osoby (Watson, 2005). Trzecim nieodłącznym elementem takich działań powinno być również wzmacnianie kompetencji kulturowych (Campinha-Bacote, 2002). Proces nabywania kompetencji kulturowych obejmuje integrację świadomości kulturowej, wiedzy i umiejętności kulturowych (Papadopoulos, 2006).

Barierą dla empowermentu dzieci i młodzieży z niepełnosprawnościami jest rzeczywistość szkolna, która niekoniecznie jest otwarta i włączająca. Jak wskazuje Regina Korzeniowska (2018), o otwartej społeczności możemy mówić wtedy, gdy podejmuje ona konkretne działania związane z pomocą i aktywizacją osób z niepełnosprawnościami. Kwestia empowermentu uczniów i uczennic z niepełnosprawnościami w szkole wiąże się z praktyką inkluzji edukacyjnej. Jak pisze Magdalena Lajzerowicz (2016), integracja w szkole pozostaje jedynie w sferze marzeń i planów. Jest rodzajem utopii bez odniesienia do praktyki: „Nauczyciel bardzo często twierdzą, że integracja w szkole to mit. Pytają, jak prowadzić klasę, do której przyjęto dziecko z nadpobudliwością, dziecko agresywne czy z autyzmem, w taki sposób by wszyscy byli zaopiekowani, i uczniowie ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi (SPE) i inni” (Lajzerowicz, 2016, s. 137). Ze względu na bariery wynikające z wdrażania integracji w polskich placówkach oświatowych często ogranicza się ona jedynie do podstawowych działań organizacyjnych.

W kontekście czynników ograniczających empowerment osób z niepełnosprawnościami warto również pochylić się nad obecnością nowoczesnych technologii w życiu osób z niepełnosprawnościami. Graham Pullin (2009) podkreśla, że innowacje technologiczne mogą zminimalizować skutki ableizmu, czyli formy dyskryminacji, w ramach której idee, praktyki, instytucje oraz relacje społeczne uznają kult ciała, przez co marginalizują osoby z niepełnosprawnościami (Bełza, 2016), ale nie mogą ich wyeliminować (Pullin, 2009). Zauważa się, że próby ułatwienia życia osobom z niepełnosprawnościami pomijają udział samych osób z tej grupy w projektowaniu nowych rozwiązań. Takie podejście jest dalekie od idei empowermentu (Pullin, 2009). Skutkuje to tworzeniem produktów lub narzędzi, które mogą być uciążliwe lub mało intuicyjne w użytkowaniu przez osoby z niepełnosprawnościami. Cricket Bidleman (2021) podaje jako przykład „inteligentną laskę” (ang. *smart cane*), której celem jest codzienne wspieranie osób niewidomych. Jednak, jak opisuje Bidleman (2021), „inteligentna laska” jest znacznie cięższa niż tradycyjne laski używane przez osoby z wadami wzroku. W rezultacie długotrwałe korzystanie z nich może powodować

obrażenia lub urazy. Autor kontynuuje, że również materiały promujące takie rozwiązania nie uwzględniają osób z niepełnosprawnościami jako odbiorców (Bidleman, 2021). Jest to ściśle związane z technobleizmem, który można dostrzec w projektowaniu oraz marketingu dotyczącym technologii wspierających osoby z niepełnosprawnościami (Shew, 2020). Ashley Shew (2020), analizując technobleizm, podkreśla, że osoby z niepełnosprawnościami znajdują się na drugim planie podczas opracowywania nowych rozwiązań. Są one postrzegane jako odbiorcy pomocy, a nie jako osoby, które mogą pomagać i wspierać innych, dzieląc się swoją wiedzą, pomysłami i doświadczeniami. Dlatego też, aby zminimalizować bariery w empowermentcie osób z niepełnosprawnościami, badacze i badaczki powinni podkreślać rolę osób z niepełnosprawnościami jako ekspertów w procesie tworzenia współczesnych projektów technologicznych. Jak wskazuje Bidleman (2021), tworzenie barier dla empowermentu poprzez założenie, że życie osób z niepełnosprawnościami jest mniej jakościowe niż życie osób bez niepełnosprawności, jest przejawem ableizmu, ponieważ takie podejście nie uznaje różnic i zróżnicowanych potrzeb lub wymagań. W kontekście społecznym lub kulturowym warto również odnieść się do podejścia technokulturowego, które podkreśla, że technologia nie determinuje kultury, ani kultura nie determinuje technologii, ale te dwie siły społeczne są w relacji wzajemnej zależności i wzajemnie się wytwarzają (Kozinets, 2012, s. 268). Dlatego, moim zdaniem, wyżej opisana uwaga jest kluczowa w analizach empowermentu w odniesieniu do nowoczesnych technologiach w perspektywie kulturowej. Aby nowoczesne technologie mogły być postrzegane jako wartościowy dodatek do kształtowania empowermentu osób z niepełnosprawnościami, muszą one być obecne na każdym etapie projektowania i tworzenia tych rozwiązań.

3. SPOŁECZNE UWARUNKOWANIA WSPIERAJĄCE EMPOWERMENT OSÓB Z NIEPEŁNOSPRAWNOŚCIAMI

Istotnym zagadnieniem w kontekście analizy empowermentu jest pojęcie „kapitału społecznego”, które opisuje wielość czynników wpływających na jakość życia społecznego jednostki. Kapitał społeczny zajmuje ważne miejsce w pracach klasyków współczesnej socjologii – m.in. Pierre’a Bourdieu, Jamesa Coleman, Roberta Putnama i Francisa Fukuyamy (Juszczyk-Rygałło, 2018) – i obejmuje cechy organizacji społecznych, takie jak sieci jednostek lub grup oraz związane z nimi normy i wartości, które tworzą efekty zewnętrzne dla

społeczności jako całości (Pogonowska, 2004, s. 16). Jak stwierdził Putnam (2001), kapitał społeczny określa związek między standardami życia (status materialny, status zawodowy, dostęp do edukacji, kultura) a jakością życia (relacje społeczne). Skutecznie realizowany empowerment może wzmacniać kapitał społeczny osób z niepełnosprawnościami. Znaczenie w tej kwestii mają zwłaszcza zmiany o charakterze instytucjonalnym (Masłyk, 2019). Dostęp do kapitału społecznego można badać na poziomie konkretnej grupy, społeczności lokalnej lub sąsiedztwa (Zhang i Centola, 2019). Gerard Goggin (2016) podkreśla, że Internet jest również przestrzenią istotną dla prób wspierania kapitału społecznego osób z niepełnosprawnościami i ich rodzin. Internet może przyczynić się zarówno do poprawy standardu życia (więcej możliwości edukacyjnych i miejsc pracy), jak i jakości życia (rozbudowana platforma komunikacji indywidualnej i grupowej). Aktywność społeczna osób z niepełnosprawnościami jest ściśle powiązana z kapitałem społecznym, który determinuje ich zdolność do pokonywania barier i uzyskiwania niezbędnego wsparcia społecznego (Goggin, 2016). Jak pisze Blanka Rósa (2019), należy podjąć wysiłki w celu wzmocnienia kapitału społecznego osób z niepełnosprawnościami poprzez działania mające na celu zmianę społecznej perspektywy niepełnosprawności, „ponieważ osoby z niepełnosprawnością są ogólnie i nadal opisywane jako zależne od «dobrej woli» innych osób i specjalistów, którzy przychodzą i «naprawiają» je, ich zdolność do niezależności i samostanowienia na całym świecie musi być argumentowana” (Rósa, 2019, s. 102).

Carolyn Barnes (2020) pisze, że skuteczność empowermentu zależy od współpracy wszystkich aktorów społecznych, poczynając od jednostki a skończywszy na międzynarodowych instytucjach publicznych. Pierwszym warunkiem są elementy związane z funkcjonowaniem jednostki, jej podejściem do aktywności, samodzielności i niezależności. Rozwój tych czynników i nabywanie umiejętności następuje podczas interakcji z innymi w warunkach społecznych (Żółkowska, 2013, s. 81). Drugim obszarem jest bezpośrednie, najbliższe otoczenie społeczne, z którym jednostka wchodzi w interakcje. Kluczowym środowiskiem są instytucje, które tworzą trzecią warstwę wsparcia rozwojowego (Żółkowska, 2013). Działania podejmowane wobec osób z niepełnosprawnościami

[...] nie powinny mieć na celu pomocy jednostce w rozwiązaniu problemu, ale powinny zmierzać w kierunku niezależnego, sprawczego działania i możliwości przeniesienia tego, co zostało zastosowane w danych okolicznościach, na przyszłe sytuacje (Poehner i Lantolf, 2010, s. 316).

Społeczne uwarunkowania wspierające empowerment osób z niepełno-
sprawnościami wiążą się także z indywidualną tożsamością konkretnej osoby.
Tożsamość jednostki ulega przeobrażeniom pod wpływem wielokulturowego
społeczeństwa (Leszniewski, 2017). Stojkow i Żuchowska (2014) wskazują
także na dwa przeciwstawne modele tożsamości osób z niepełnosprawnościami
– tożsamość oparta na sprzeciwie oraz tożsamość projektu. Tożsamość oparta
na sprzeciwie, jak twierdzą autorki, skutkuje przedstawianiem osób z niepeł-
nosprawnościami jako stłumionej mniejszości poza głównym nurtem społecz-
nym. W tym ujęciu osoby z niepełnosprawnościami muszą samodzielnie dążyć
do wzmocnienia swoich praw, ponieważ reszta społeczeństwa nie dostrzega ich
potrzeb. Tego typu tożsamość ogranicza, a nawet uniemożliwia, empowerment
czy emancypację osób z niepełnosprawnościami (Stojkow i Żuchowska, 2014).
Wynika to z podejmowania działań, które mają na celu jedynie przetrwanie
i zadbanie o podstawowe potrzeby, a nie wzmocnienie głosu osób z tej grupy
społecznej. W ramach tego modelu nie podejmuje się wysiłków, aby wywalczyć
lub wynegocjować realizację swoich partykularnych interesów (Stojkow i Żuchow-
ska, 2014, s. 156). Z kolei tożsamość projektu wspiera empowerment osób
z niepełnosprawnościami. Dzieje się tak dlatego, że osoby charakteryzujące
się tym podejściem dążą do głębokich zmian strukturalnych związanych z rede-
finicją tożsamości (Stojkow i Żuchowska, 2014). Zależy im również na poprawie
sytuacji osób z niepełnosprawnościami w przestrzeni publicznej. Jurga (2017)
podkreśla, że powszechna obecność osób z niepełnosprawnościami w prze-
strzeni publicznej jest konieczna, aby stały się one aktywnymi uczestnikami
rozwoju społeczno-gospodarczego (s. 107). Osoby z niepełnosprawnościami
chcą przekształcania całej struktury społecznej poprzez podejmowanie działań
w przestrzeni publicznej i społecznej mających na celu redefinicję wizerunku
i miejsca osób z niepełnosprawnościami w społeczeństwie (Stojkow i Żuchow-
ska, 2014, s. 157).

Rozwijanie krytycznego myślenia jest postrzegane jako jedno z głównych
zadań służących kształtowaniu świadomych cyfrowych obywateli w kontekście
wzmacniania empowermentu. Integracja cyfrowa jako kontekst empowermentu
jest jednym z podstawowych haseł podejmowanych przez osoby z niepełno-
sprawnościami. Dążą one do pełnego uczestnictwa w życiu społecznym. Włą-
czenie cyfrowe ma ogromne znaczenie dla wzmocnienia społecznej pozycji
osób z niepełnosprawnościami, wspierając ich empowerment, obejmuje trzy
szerokie elementy: dostęp, adaptację i użytkowanie (Seale i Chadwick, 2017).
Dostęp oznacza projektowanie dostosowane do potrzeb osób z różnych grup
(np. osób z niepełnosprawnościami). Adaptacja odnosi się do działań związanych

z umiejętnościami cyfrowymi lub bezpieczeństwem konsumentów/użytkowników. Użytkowanie wskazuje na przygotowanie działań związanych z edukacją, rozwojem gospodarczym, opieką zdrowotną i kontaktami społecznymi, co więcej, należy postrzegać włączenie cyfrowe jako istotny element sprawiedliwości społecznej (Seale i Chadwick, 2017). Twórcy działań w przestrzeni wirtualnej muszą wiedzieć, że może ona stać się obszarem nierówności społecznych. Wynika to z obecności mechanizmów uprzywilejowujących lub dyskryminujących określone grupy społeczne (Chrzanowska, 2015, s. 633). Jak twierdzi Penney (2015), skuteczne internetowe działania społeczne mające na celu wzmocnienie obecności osób z niepełnosprawnościami w przestrzeni publicznej charakteryzują się innowacyjnością i nieszablonyym spojrzeniem na omawianą kwestię. Umożliwiają one angażowanie odbiorców przy niewielkim wysiłku (koszt, dostęp, czas) (Penney, 2015).

Empowerment oznacza wzmocnienie w obszarze społecznym, poznawczym i emocjonalnym (Santoso, 2019). Jak opisuje Jolanta Wolińska (2015), kształtowanie właściwych zachowań społecznych odbywa się poprzez trening społeczny, na który składa się m.in. funkcjonowanie w rodzinie i rozmowa z rodzicami o wartościach, czy też emocjach. Trening społeczny może również polegać na kontakcie z rówieśnikami, zabawie, nauce i wspólnym spędzaniu wolnego czasu. Relacje między osobami z niepełnosprawnościami i bez niepełnosprawności przyczyniają się do zrozumienia, a w dłuższej perspektywie do akceptacji odmienności:

[...] wiedza i umiejętności nabywane przez osoby sprawne w interakcjach z niepełnosprawnymi pozwalają na percepcję niepełnosprawnych nie tylko przez pryzmat ich ograniczeń, ale też jako wartościowych ludzi, cenionych pracowników z marzeniami i kwalifikacjami (Wolińska, 2015, s. 63).

Autorka pisze, że trening społeczny pozwala na nabycie wielu dodatkowych, niezbędnych umiejętności (Wolińska, 2015). W przypadku osób z niepełnosprawnościami może to być funkcjonowanie w grupie szkolnej lub zawodowej, a także kwestia zachowań związanych z intymnością i seksualnością (Ćwirynkało i Żyta, 2019). Kolejny warunek wzmacniający empowerment osób z niepełnosprawnościami, opisywany w literaturze naukowej, dotyczy angażowania rodziców w działania wzmacniające omawianą postawę. Zaangażowanie rodzin osób z niepełnosprawnościami w działania upodmiotawiające ma kluczowe znaczenie: „[...] kiedy specjaliści biorą pod uwagę opinie i pragnienia rodzin, jakość podejmowania decyzji i interwencji ulega poprawie” (Cameron, 2018, s. 278). Włączenie społeczne osób z niepełnosprawnościami i ich rodzin to także włączenie

kulturowe, które może stać się niezbędne dla zapewnienia spójności społecznej (Błaszczak i Banaszak, 2020, s. 67). Dotyczy to zwłaszcza dynamicznie rozwijającej się kultury wizualnej, którą definiuje się jako „ogół widzianych aspektów świata społecznego, w części zobiektywizowanych w postaci obrazów oraz reguł określających ich produkcję, analizę, interpretację i ocenę” (Ogonowska, 2012, s. 53). Wiele elementów związanych z treningiem społecznym obecnie obejmuje media. Tradycyjne media, a zwłaszcza nowoczesne technologie, mają zasadnicze znaczenie w kształtowaniu postaw społecznych (Mossberger i in., 2007). Kultura i różne aspekty zmian społeczno-kulturowych mogą być wykorzystywane w ramach empowermentu jako narzędzia treningu społecznego. Dzięki temu trening społeczny może przybrać naturalny charakter i odbywać się w ramach bieżących wydarzeń życiowych. Jego forma może być również laboratoryjna lub eksperymentalna, w ramach której podejmowane są interakcje medialne, szkoleniowe lub terapeutyczne (Martowska, 2012; Deptuła i Misiuk, 2016). Odpowiednio prowadzony trening społeczny przez całe życie jednostki pozwala jej na pełnowartościową obecność w życiu społeczności. Podstawą takiego funkcjonowania jest posiadanie odpowiedniej wiedzy na temat uwarunkowań społecznych oraz potencjału do podejmowania adekwatnych działań (Deptuła i Misiuk, 2016). Osoby o wysokim poziomie w obu wskazanych powyżej obszarach (wiedza, potencjał) będą bardziej świadome swojej roli społecznej i z większą odwagą zaangażują się w proces empowermentu (Gresham, 1981).

Skutecznie przeprowadzony empowerment osób z niepełnosprawnościami obejmuje również warunki wspierające funkcjonowanie osób z niepełnosprawnościami w środowisku pracy. Według Sá-Fernandes i in. (2018), możliwość pracy na wartościowym stanowisku, które jest zgodne z wykształceniem, może wzmocnić poczucie niezależności. Osoby z niepełnosprawnościami, które są obecne na otwartym rynku pracy, osiągają znacznie wyższe wyniki empowermentu niż osoby otrzymujące świadczenia socjalne ze względu na ich udział w społeczności i zdolność do samodzielnego zaspokajania podstawowych potrzeb życiowych (Sá-Fernandes i in., 2018, s. 261). Jak wskazuje Charles Mills (2008), wiele osób z niepełnosprawnościami spotyka się z negatywnymi doświadczeniami ze strony reszty społeczeństwa. Codzienne trudności osób z niepełnosprawnościami odzwierciedlają braki strukturalne i historyczny proces konstrukcyjny dyskryminacji oraz wykluczenia społecznego (Mills, 2008). David Cameron (2018) zauważa, że „podstawowym warunkiem empowermentu jest przekonanie, że odbiorcy wsparcia mają szereg kompetencji, które można wykorzystać do wprowadzenia pozytywnych zmian” (s. 282). Niezbędnym warunkiem

empowermentu osób z niepełnosprawnościami jest również indywidualne podejście do zorganizowanych działań wspierających te osoby. W kontekście wspierania warunków empowermentu warto również podkreślić znaczenie odporności psychicznej i emocjonalnej. Odporność (ang. *resilience*), jak opisują Runswick-Cole i Goodley (2013), to proces adaptacji osoby lub grupy do zmieniających się warunków. Perspektywa ta oznacza analizę tego, czy jednostka lub grupa dostosowuje się do nowych warunków środowiskowych i jest w stanie radzić sobie z trudnościami (Runswick-Cole i Goodley, 2013). Odporność jest niezbędna w radzeniu sobie i dostosowywaniu się do stresujących sytuacji dla osób z niepełnosprawnościami i ich rodzin. Odporność ma swoje podstawy w badaniach psychologicznych nad analizą procesów poznawczych (Byra i Parchomiuk, 2018). Koncepcję tę można jednak przenieść na arenę badań społecznych lub kulturowych. W tym sensie odporność odnosi się do społeczności, grup i ich reakcji na nowe i nieznane wydarzenia o różnym nasileniu lub skali (Runswick-Cole i Goodley, 2013).

*

Aktywność osób z niepełnosprawnościami może być postrzegana jako istotny element zmiany społecznej, zwłaszcza w kontekście empowermentu (Oliver, 1990). Stwierdzenie to jest odzwierciedleniem aktualnych haseł odchodzenia od medycznego modelu niepełnosprawności w kierunku modeli społecznych, praw człowieka czy podejścia emancypacyjnego (Shakespeare, 2004). Aktywność społeczna pozwala na wzmocnienie głosu osób z grup wykluczanych, marginalizowanych w głównym nurcie życia społecznego (Goodley, 2011). Jak podkreśla Michael Oliver (2009) zmiana społeczna zachodzi, gdy osoby z niepełnosprawnościami przestają być wyłącznie biernymi odbiorcami oferowanych im działań wspierających. W tym kontekście ukierunkowanie na wzmacnianie empowermentu staje się kluczowym aspektem tworzenia otwartych, inkluzyjnych społeczności. Zaangażowanie w społeczne inicjatywy pozwala na budowanie sprawczości oraz niezależności, co w konsekwencji prowadzi do przeciwdziałania marginalizacji (Giermanowska i Raław, 2014). Aktywność społeczna będzie możliwa tylko wówczas, gdy zostaną spełnione niezbędne warunki skutecznej inkluzji społecznej, czyli: umożliwienie partycypacji instytucjonalnej oraz spontanicznej, adaptacja społeczna (przystosowanie się do wymogów życia społecznego), znoszenie barier architektonicznych, społecznych, psychologicznych oraz prawnych, a także dążenie do wyrównywania szans (Doroba, 2010).

Osoby z niepełnosprawnością pełnią funkcję self-adwokatów, co oznacza przyjmowanie postawy zgodnej z ideą „nic o nas bez nas”. Są ekspertami w zakresie swoich potrzeb i są świadomi tego, jak wiele należy zmienić w obszarze działań społecznych na rzecz integracji (Oliver, 1990). Osoby z niepełnosprawnościami angażują się w działania społeczne i są świadome wielu możliwości wsparcia społecznego realizowanego w różnych formach, w tym wsparcia społecznego online. Jednym ze sposobów wzmocnienia społecznej pozycji osób z niepełnosprawnościami jest przeciwdziałanie ich wykluczeniu społecznemu (Shakespeare, 2013). Badacze podkreślają konieczność namysłu nad konkretnymi problemami społecznymi (takim jak stygmatyzacja lub marginalizacja) i próbę ich dekonstrukcji poprzez odpowiednie działania angażujące osoby z grup zagrożonych wykluczeniem społecznym (Mossberger i in., 2007). Oznacza to projektowanie i realizację działań uwzględniających poszczególne, kluczowe dla empowermentu obszary integracji społecznej. Gąciarz (2014) wskazuje przede wszystkim na obszary rynku pracy, rynku towarów i usług, polityki oraz działań społecznych i kultury jako na te zakresy, które są wyzwaniem dla działań naukowych oraz praktyki społecznej (Gąciarz, 2014). Wpisuje się to w aktualne spojrzenie na zróżnicowanie wymiarów inkluzji społecznej – polityczny, ekonomiczny, obywatelski. W kontekście empowermentu szczególną refleksją należy objąć wymiar obywatelski, który wiąże się z działaniami podejmowanymi przez instytucje społeczne (np. organizacje pozarządowe) oraz wszelkie niesformalizowane grupy (lokalne, rodzinne, sąsiedzkie) (Sobczak, 2016). W związku z tym, namysłem należy objąć te działania związane ze wzmacnianiem empowermentu, które odnoszą się do reprezentacji, uznania oraz udziału osób z grup marginalizowanych w kształtowaniu polityk i praktyk społecznych w szerokim ujęciu, jak również w lokalnych kontekstach społecznych, kulturowych oraz edukacyjnych (Fraser, 1990). Wzmacnianie empowermentu odgrywa ważną rolę nie tylko w ujęciu zbiorowym czy instytucjonalnym, lecz ma przede wszystkim istotne znaczenie dla poprawy jakości życia osób z niepełnosprawnościami, gdyż jak zauważa Jolanta Lausch-Żuk (2004):

Osoby z głębszą niepełnosprawnością intelektualną często spędzają czas z dala od głównego nurtu życia, a więc również samodzielnego, spontanicznego doświadczania go. Na ogół nie uczestniczą w gospodarstwie domowym, nie posiadają tam stałych obowiązków, nawet jeśli są one na miarę ich umiejętności i możliwości. Nieczęsto uczestniczą w rozmowie na zasadzie partnerstwa. Oczekuje się od nich przede wszystkim posłuszeństwa, ściśle związanego z biernością i „nie przeszkadzaniem”. Traktowanie ich ze strony pełnosprawnych, zwłaszcza dorosłych, ma najczęściej charakter protekcyjny (Lausch-Żuk, 2004, s. 422–423).

Empowerment pozwala na zmianę społecznych perspektyw oraz na wzmocnienie odwagi do działania u osób, które były dotychczas marginalizowane. Najistotniejsze elementy definicyjne oraz teoretyczne dotyczące empowermentu osób z niepełnosprawnościami w perspektywie zmian społeczno-technologicznych pokazują, jak wiele różnorodnych elementów przenika się i odgrywa kluczową rolę w procesie zmiany społecznej. Opisane poglądy teoretyków i badaczy wskazują na potrzebę analizy i interpretacji empowermentu poprzez szczegółowy namysł nad realizacją działań naukowo-badawczych opartych o zasady inkluzji społecznej, akceptacji różnic oraz dążenia do zrozumienia inności.

BIBLIOGRAFIA

- BALCAZAR, F., i SUAREZ-BALCAZAR, Y. (2017). Promoting empowerment among individuals with disabilities. W: M. A. Bond, I. Serrano-Garcia, C. Keys i M. Shinn (red.), *APA Handbook of community psychology volume 2: Methods of community psychology in research and applications* (s. 571–586). Washington: American Psychological Association Press.
- BARNES, C. (2020). *State of empowerment. Low-income families and the new welfare state*. Michigan: University of Michigan Press.
- BEDNAREK J., i LUBINA E. (2008). *Kształcenie na odległość. Podstawy dydaktyki*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- BELZA, M. (2016). Ableism a zjawisko infracywilizacji „obcych”. *Teraźniejszość – Człowiek – Edukacja*, 19(2), 77–87.
- BELZA, M. (2021). Wizerunek osoby z niepełnosprawnością w kulturze filmowej. *Konteksty Pedagogiczne*, 1(16), 197–217.
- BIDLEMAN, C. X. (2021.10.21). Technology can't solve the problems ableism creates. *The Stanford Daily*. https://stanforddaily.com/2021/10/26/technology-cant-solve-the-problems-ableism-creates/?fbclid=IwAR06sDFoyrU5ZvRRrRvZXi3jD9b9ElbIXKwgB_61scX7cxVi1yguGD6L4as [dostęp: 5.04.2024].
- BYRA, S., i Parchomiuk, M. (2018). Resilience a potraumatyczny wzrost u matek dzieci z niepełnosprawnością *Człowiek – Niepełnosprawność – Społeczeństwo*, 42(4), 31–51. <https://doi.org/10.5604/01.3001.0013.0282>
- CAMERON, D. L. (2018). Barriers to parental empowerment in the context of multidisciplinary collaboration on behalf of preschool children with disabilities. *Scandinavian Journal of Disability Research*, 20(1), 277–285. <https://doi.org/10.16993/sjdr.65>
- CAMPINHA-BACOTE, J. (2002). Cultural competence in psychiatric nursing: Have you “asked” the right questions?. *Journal of the American Psychiatric Nurses Association*, 8(6), 183–187. <https://doi.org/10.1067/mpn.2002.130216>
- CHRISTENSEN, K., GULDVIK, I., i LARSSON, M. (2014). Active social citizenship: the case of disabled peoples' rights to personal assistance. *Scandinavian Journal of Disability Research*, 16(S1), 19–33. <https://doi.org/10.1080/15017419.2013.820665>
- CHRZANOWSKA, I. (2015). *Pedagogika specjalna. Od tradycji do współczesności*. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.

- CLARKSON, P. J., i COLEMAN, R. (2015). History of inclusive design in the UK. *Applied Ergonomics*, 46, 235–247. <https://doi.org/10.1016/j.apergo.2013.03.002>
- ĆWIRYNKAŁO, K., i ŻYTA, A. (2019). Self-advocates with intellectual disabilities talk about love and relationships: a focus-group research report. *International Journal of Special Education*, 34(1), 109–122.
- DEPTUŁA, M., i MISIUK, A. (2016). *Diagnozowanie kompetencji społecznych dzieci w wieku przedszkolnym i młodszym szkolnym*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- DOROBA, M. (2010). Normalizacja, integracja i inkluzja społeczna w życiu osób niepełnosprawnych. Możliwości i ograniczenia. *Szkoła Specjalna*, 71(1), 5–19.
- EMMENER, W. G. (1991). An empowerment philosophy for rehabilitation in the 20th century. *Journal of Rehabilitation*, 57(4), 7–12.
- FRASER, N. (1990). Rethinking the public sphere: A contribution to the critique of actually existing democracy. *Social text*, (25/26), 56–80. <https://doi.org/10.2307/466240>
- GĄCIARZ, B. (2014). Integracja społeczna osób niepełnosprawnych jako wyzwanie dla nauki i praktyki społecznej. *Studia Socjologiczne*, (2), 7–14.
- GĄCIARZ, B. (2017). Między deklaracjami równego traktowania a realiami wykluczenia. Polityka wobec niepełnosprawności jako przejaw dysfunkcji sfery publicznej. *Studia Socjologiczne*, (4), 95–118.
- GĄCIARZ, B., KUBICKI, P., i RUDNICKI, S. (2014). System instytucjonalnego wsparcia osób niepełnosprawnych w Polsce: diagnoza dysfunkcji. W: B. Gąciarz i S. Rudnicki (red.), *Polscy niepełnosprawni: od kompleksowej diagnozy do nowego modelu polityki społecznej* (s. 105–126). Kraków: Wydawnictwo AGH.
- GIERMANOWSKA, E., i RAĆLAW M. (2014). Pomiedzy polityką życia, emancypacją i jej pozorowaniem. Pytania o nowy model polityki społecznej wobec zatrudnienia osób niepełnosprawnych. *Studia Socjologiczne*, (2), 107–128.
- GOGGIN, G. (2016). Disability and mobilities: Evening up social futures. *Mobilities*, 11(4), 533–541. <https://doi.org/10.1080/17450101.2016.1211821>
- GOODLEY, D. (2011). *Disability studies: An interdisciplinary introduction*. Los Angeles: SAGE.
- GÓRALSKA, R., i LEEK, J. (2017). Empowerment in the lifelong learning perspective. Example from the “ICT Guides” Project. *Rocznik Andragogiczny*, 24, 269–283. <https://doi.org/10.12775/RA.2017.019>
- GÓRNICKA, B. (2018). Samodzielność i kompetencje jako uwarunkowania niezależności życiowej osób z niepełnosprawnością—wybrane obszary szans i zagrożeń. *Studia Pedagogiczne. Problemy społeczne, edukacyjne i artystyczne*, 32, 46–63.
- GRESHAM, F. M. (1981). Social skills training with handicapped children: A review. *Review of Educational Research*, 51(1), 139–176. <https://doi.org/10.3102/00346543051001139>
- JURGA, L. (2017). Konieczność zmian modelu działań instytucji publicznych w odniesieniu do osób niepełnosprawnych. Kontekst demograficzny, ekonomiczny i społeczny. W: J. Niedbalski, D. Żuchowska-Skiba i M. Raćław (red.), *Oblicza niepełnosprawności w teorii i praktyce* (s. 105–119). Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- JUSZCZYK-RYGALLO, J. (2018). Nowe media jako element kształtowania kapitału społecznego ich użytkowników. *Media i społeczeństwo*, (8), 51–60.
- KALYANPUR, M. (1998). The challenge of cultural blindness: Implications for family-focused service delivery. *Journal of Child and Family Studies*, 7, 317–332.

- KORZENIOWSKA, R. (2018). Inkluzja społeczna dorosłych osób z niepełnosprawnością intelektualną na przykładzie wsparcia społecznego. *Niepełnosprawność – zagadnienia, problemy, rozwiązania*, 28(3), 97–118.
- KOZINETS, R. (2012). *Netnografia: badania etnograficzne online*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- LAJZEROWICZ, M. (2016). Włączanie i integracja a stygmatyzacja osób z niepełnosprawnością w polskiej edukacji. *Forum Oświatowe*, 28(1), 133–157.
- LAUSCH-ŻUK, J. (2004). Terapia czy wychowanie?. W: J. Kruk-Lasocka i M. Sekułowicz (red.), *Wczesna diagnoza i terapia dzieci z utrudnieniami w rozwoju. Interdyscyplinarne problemy* (s. 419–425). Wrocław: Dolnośląska Szkoła Wyższa Edukacji Towarzystwa Wiedzy Powszechnej.
- LESZNIEWSKI, T. (2017). Tożsamość jednostki w obliczu wyzwań wielokulturowego społeczeństwa. *Człowiek i Społeczeństwo*, 44, 65–79. <https://doi.org/10.14746/cis.2017.44.5>
- LISTER, R. (1997). Citizenship: Towards a feminist synthesis. *Feminist Review*, 57(1), 28–48. <https://doi.org/10.1080/014177897339641>
- MARTOWSKA, K. (2012). *Psychologiczne uwarunkowania kompetencji społecznych*. Warszawa: Wydawnictwo Liberi Libri.
- MASLYK, T. (2019). *Po pierwsze człowiek: kapitał społeczny osób niepełnosprawnych w Polsce*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- MCLAUGHLIN, K. (2016). *Empowerment: A critique*. Abingdon: Routledge.
- MILLS, C. W. (2008). *Wyobrażenia socjologiczne* (M. Bucholc, tłum.). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- MOSSBERGER, K., TOLBERT, C. J., i MCNEAL, R. S. (2007). *Digital citizenship: The internet, society, and participation*. Cambridge: MIT Press.
- NACHSHEN, J. S., i MINNES, P. (2005). Empowerment in parents of school-aged children with and without developmental disabilities. *Journal of Intellectual Disability Research*, 49(12), 889–904. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2788.2005.00721.x>
- OLIVER, M. (1990). The politics of disablement – New social movements. W: *The politics of disablement* (s. 112–131). London: Macmillan. https://doi.org/10.1007/978-1-349-20895-1_8
- OLIVER, M. (2009). *Understanding disability: From theory to practice*. Wyd. 2. Houndmills: Palgrave Macmillan.
- OGONOWSKA, A. (2012). Kultura, komunikacja i kompetencja wizualna w kontekście wybranych zagadnień współczesnej humanistyki. W: E. Kulczycki i M. Wendland (red.), *Komunikologia. Teoria i praktyka komunikacji* (s. 53–67). Poznań: Wydawnictwo Naukowe Instytutu Filozofii UAM.
- ORGANIZACJA NARODÓW ZJEDNOCZONYCH (1989). Konwencja o prawach dziecka. Dz.U. 1991, nr 120, poz. 526.
- ORGANIZACJA NARODÓW ZJEDNOCZONYCH (2006). Konwencja o prawach osób niepełnosprawnych, sporządzona w Nowym Jorku dnia 13 grudnia 2006 r. Dz.U. 2012, poz. 1169.
- OSSOWSKI, R. (1979). *Zachowanie się inwalidów wzrokowych w sytuacjach trudnych*. Warszawa: PWN.
- PAPADOPOULOS, I. (red.). (2006). *Transcultural health and social care: Development of culturally competent practitioners*. Amsterdam: Elsevier.
- PARCHOMIUK, M. (2012). Self-adwokatura – istota i znaczenie w społecznym i indywidualnym wymiarze niepełnosprawności intelektualnej. W: M. Parchomiuk i B. Szabała (red.), *Dystans społeczny wobec osób z niepełnosprawnością jako problem pedagogiki specjalnej. T. 1: Przyczyny – Konsekwencje – Przeciwdziałanie* (s. 221–240). Lublin: Wydawnictwo UMCS.

- PENNEY, J. (2015). Social media and symbolic action: Exploring participation in the Facebook red equal sign profile picture campaign. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 20(1), 52–66. <https://doi.org/10.1111/jcc4.12092>
- POEHNER, M., i LANTOLF, J. (2010). Vygotsky's teaching-assessment dialectic and L2 education: The case for dynamic assessment. *Mind, Culture, and Activity*, 17(4), 312–330. <https://doi.org/10.1080/10749030903338509>
- POGONOWSKA, B. (2004). Kapitał społeczny – próba rekonstrukcji kategorii. W: H. Januszek (red.), *Kapitał społeczny – aspekty teoretyczne i praktyczne* (s. 25–41). Poznań: Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu.
- PULLIN, G. (2009). *Design meets disability*. Cambridge: MIT Press.
- PULRANG, A. (2021.09.23). *3 ways disability culture has been changing*. Forbes. <https://www.forbes.com/sites/andrewpulrang/2021/09/23/3-ways-disability-culture-has-been-changing/?sh=3a3c1a4c5955>
- PUTNAM, R. (2001.04.01). *The prosperous community: Social capital and public life*. The American Prospect. <https://prospect.org/infrastructure/prosperous-community-social-capital-public-life>
- RÓSA, B. (2019). At the intersection of development, disability and postcolonial theory. Are people with a disability marginalised among the marginalised?. *Rocznik Andragogiczny*, 26, 95–108. <https://doi.org/10.12775/RA.2019.005>
- RUNSWICK-COLE, K., i GOODLEY, D. (2013). Resilience: A disability studies and community psychology approach. *Social and Personality Psychology Compass*, 7(2), 67–78. <https://doi.org/10.1111/spc3.12012>
- SÁ-FERNANDES, L., JORGE-MONTEIRO, M. F., i ORNELAS, J. (2018). Empowerment promotion through competitive employment for people with psychiatric disabilities. *Journal of Vocational Rehabilitation*, 49(2), 259–263. <https://doi.org/10.3233/jvr-180971>
- SALAZAR, O. (2018). Humanized care: A challenge for nursing. *International Archives of Nursing and Health Care*, 4(2). <https://doi.org/10.23937/2469-5823/1510092>
- SANTOSO, A. D. (2019). Social media campaigns on disability awareness: A content analysis of official government Twitter accounts. *Life Span and Disability*, 22(1), 95–112.
- SCHALOCK, R. L. (1990). *Quality of life: Perspectives and issues*. Washington: American Association on Mental Retardation.
- SEALE, J., i CHADWICK, D. (2017). How does risk mediate the ability of adolescents and adults with intellectual and developmental disabilities to live a normal life by using the Internet?. *Cyberpsychology: Journal of Psychosocial Research on Cyberspace*, 11(1). <https://doi.org/10.5817/CP2017-1-2>
- SHAKESPEARE, T. (2004). Social models of disability and other life strategies. *Scandinavian Journal of Disability Research*, 6(1), 8–21. <https://doi.org/10.1080/15017410409512636>
- SHAKESPEARE, T. (2013). *Disability rights and wrongs revisited*. Wyd. 2. Abingdon: Routledge.
- SHEW, A. (2020). Ableism, technobleism, and future AI. *IEEE Technology and Society Magazine*, 39(1), 40–85. <https://doi.org/10.1109/MTS.2020.2967492>
- SHILS, E. (2010). Co to jest społeczeństwo obywatelskie?. W: K. Michalski (red.), *Rozmowy w Castel Gandolfo* (T. 1, s. 513–542). Kraków: Wydawnictwo Znak.
- SOBCZAK, M. (2016). *Wykluczenie społeczne i inkluzja społeczna z wykorzystaniem podmiotów ekonomii społecznej w Polsce na przykładzie województwa łódzkiego*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.

- SOLOMON, B. B. (1976). *Black empowerment: Social work in oppressed communities*. New York: Columbia University Press.
- SPRAGUE, J., i HAYES, J. (2000). Self-determination and empowerment: A feminist standpoint analysis of talk about disability. *American Journal of Community Psychology*, 28(5), 671–695. <https://doi.org/10.1023/a:1005197704441>
- STOJKOW, M., i ŻUCHOWSKA, D. (2014). W kierunku nowej tożsamości – osoby niepełnosprawne w drodze ku emancypacji. *Studia Socjologiczne*, (2), 153–174.
- STOJKOW, M., i ŻUCHOWSKA, D. (2018). Family networks of people with disabilities and their role in promoting the empowerment of people with disabilities. *Studia Humanistyczne AGH*, 17(4), 51–68.
- SZATUR-JAWORSKA, B. (2005). Uwagi o ekskluzji i inkluzji na przykładzie polityki społecznej wobec osób starszych. W: J. Grotowska-Leder i K. Faliszek (red.), *Ekskluzja i inkluzja społeczna. Diagnoza – uwarunkowania – kierunki działań* (s. 63–72). Toruń: Wydawnictwo Edukacyjne Akapit.
- TSAI, W., i GHOSHAL, S. (1998). Social capital and value creation: The role of intrafirm networks. *Academy of Management Journal*, 41(4), 464–476. <https://doi.org/10.5465/257085>
- TREVISAN, F. (2020). “Do you want to be a well-informed citizen, or do you want to be sane?” social media, disability, mental health, and political marginality. *Social Media + Society*, 6(1). <https://doi.org/10.1177/2056305120913909>
- Ustawa z dnia 19 lipca 2019 r. o zapewnianiu dostępności osobom ze szczególnymi potrzebami. Dz.U. 2019, poz. 1696.
- WATERMEYER, B. (2017). „I don’t have time for an emotional life”: Marginalization, dependency and melancholic suspension in disability. *Culture, Medicine, and Psychiatry*, 41(1), 142–160. <https://doi.org/10.1007/s11013-016-9503-x>
- WATSON, J. (2005). *Caring science as sacred science*. Philadelphia: F.A. Davis Company.
- WOLIŃSKA, J. (2015). Percepcja społeczna, stereotyp niepełnosprawności – perspektywa aktora i obserwatora. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio J Paedagogia-Psychologia*, 28(1), 45–66. <http://dx.doi.org/10.17951/j.2015.28.1.45>
- ZDRODOWSKA, M. (2016). Między aktywizmem a akademią. Studia nad niepełnosprawnością. *Teksty Drugie*, (5), 384–403.
- ZIMMERMAN, M. A. (2000). Empowerment theory: Psychological, organizational, and community levels of analysis. W: C Rappaport i E. Seidman (red.), *Handbook of community psychology* (s. 43–63). New York: Springer.
- ZHANG, J., i CENTOLA, D. (2019). Social networks and health: New developments in diffusion, online and offline. *Annual Review of Sociology*, 45, 91–109. <https://doi.org/10.1146/annurev-soc-073117-041421>
- ŻÓŁKOWSKA, T. (2013). Społeczna (de)waloryzacja roli osoby niepełnosprawnej. W: Z. Gajdzica (red.), *Człowiek z niepełnosprawnością w rezerwacie przestrzeni publicznej* (s. 40–64). Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.

EMPOWERMENT OSÓB Z NIEPEŁNOSPRAWNOŚCIAMI
W PERSPEKTYWIE ZMIAN SPOŁECZNO-TECHNOLOGICZNYCH
JAKO NOWO WYŁANIAJĄCY SIĘ OBSZAR BADAWCZY

STRESZCZENIE

Celem artykułu jest przedstawienie badań nad pojęciem empowermentu osób z niepełnosprawnościami w perspektywie zmian społeczno-technologicznych. Zrozumienie idei empowermentu w kontekście jakości życia osób z niepełnosprawnościami może umożliwić badaczom pełniejsze spojrzenie na szerokie spektrum koniecznych działań badawczych, jak również edukacyjnych, społecznych czy organizacyjnych aktywności w celu wzmacniania społecznej pozycji osób z niepełnosprawnościami. W tekście przedstawiono kluczowe elementy definicyjne oraz wskazania dotyczące kierunków działań naukowo-badawczych w obszarach teoretycznych podstaw empowermentu osób z niepełnosprawnościami, zjawisk społecznych ograniczających to zjawisko oraz społecznych uwarunkowań wspierających empowerment osób z niepełnosprawnościami.

Słowa kluczowe: empowerment; niepełnosprawność; inkluzja społeczna; jakość życia; społeczne uczenie się

EMPOWERMENT OF PEOPLE WITH DISABILITIES
IN THE PERSPECTIVE OF SOCIO-TECHNOLOGICAL CHANGE
AS A NEWLY EMERGING RESEARCH AREA

SUMMARY

The aim of this text is to present a scientific reflection on the concept of the empowerment of people with disabilities in the perspective of socio-technological change. Understanding the concept of the empowerment in the context of quality of lives of people with disabilities can enable researchers to take a broader view of the wide range of research, educational, social or organizational actions needed to empower people with disabilities in society. The text presents key definitional elements, theoretical aspects and directions for research in the areas of theoretical foundations of the empowerment of persons with disabilities, social phenomena that limit the empowerment of people with disabilities, and social determinants that support the empowerment of people with disabilities.

Keywords: empowerment; disability; social inclusion; quality of life; social learning